
LOTMAN IN SODOBNOST V ZBORNIKU *SLAVICA TERGESTINA*

Ideje ruskega literarnega teoretika Jurija Mihajloviča Lotmana, ustanovitelja Tartujske semiotike šole, so davno prerasle meje ruske literarne vede in pomenijo teoretski okvir preučevanja tekstov kulture, iz katerega črpa in v dialogu s katerim se oblikuje tudi zahodnoevropska misel o literaturi in kulturi. Tak dialog z besedo danes žal že pokojnega znanstvenika predstavljajo tudi prispevki z znanstvene konference, posvečene Lotmanovemu ustvarjanju (Bergamo, november 1994), ki jih prinaša četrta številka tržaškega zbornika *Slavica tergestina*.

Serijski zborniki *Slavica tergestina*, ki jo izdaja *Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori* na Univerzi v Trstu, je začela izhajati leta 1987. Prva številka še ni bila zasnovana kot zbornik. Urednik Franco Crevatin je vanjo umestil dialektološko študijo Rade Košuta *Slovenski dialektološki leksikalni atlas tržaške pokrajine*, opremljeno s predgovorom Tineta Logarja. Čeprav je bila publikacija zasnovana serijsko, je naslednja, druga številka (*Slavica russica*, 1994) sledila šele po sedmih letih. Tokrat kot zbornik literarnovednih prispevkov s področja rusistike in s težnjo, kot je v uvodnem zapisu poudaril Ivan Verč, zagotoviti prost pretok svežih idej mladih avtorjev s področja slavistike v srednjeevropskem prostoru.

Podobno, čeprav vsebinsko nekoliko širše, je zasnovana tudi tretja številka s podnaslovom *Studia comparata et russica* (1995). Literarnovedne prispevke s področja rusistike dopolnjuje prispevek Marka Juvana o vlogi teorije intertekstualnosti v sodobni komparativistiki, hkrati pa so v zborniku znova dobile prostor tudi jezikoslovne teme s prispevkom Tatjane Suščove o interferenci fonetičnih sistemov pri učenju tujega jezika.

Podobno širok tematski okvir odlikuje tudi dve zadnji številki zbornika. Peta številka, posvečena problemom prevajanja (*Slavjanske jazyki i perevod*, 1997), se loteva naslovne teme v treh tematskih sklopih (predstavljeni so problemi prevajanja umetniškega teksta, odnos lingvistike do prevoda in problemi didaktike prevajanja), uvodoma omenjena četrta številka (*Nasledie Ju. M. Lotmana: nastojaščee i buduščee*) pa Lotmanove zapuščine in pomena njegovih idej v sodobni literarni vedi in v širših razmišljanjih o kulturi.

Še posebej zanimiv je zbornik, posvečen Lotmanu, saj v slovenski literarnovedni prostor v strnjeni obliki prinaša primere konkretnih aplikacij Lotmanovih idej pri analizi raznih tipov tekstov različnih kultur, produktivne povezave Lotmanovih konceptov z idejami zahodnoevropske in ameriške humanistične misli. Žal je več kot polovica prispevkov v zborniku v italijanskem jeziku. Žal zato, ker mi kot rusistu romanski jeziki predstavljajo še neosvojeno področje znanj. Tokratna predstavitev Lotmanovega zbornika bo torej milo rečeno nepopolna, upam pa, da dovolj zanimiva, da bo bralce, ki jim italijanščina ni tuja, pritegnila k odkrivanju vsega, kar bo na teh straneh ostalo neomenjeno.

Življenjsko delo J. M. Lotmana, njegovo dejavnost na Katedri za rusko literaturo Tartujske univerze, je v prvem prispevku zbornika predstavila Ljubov Kiseleva. Celotna Lotmanova akademska pot, od začetkov, ko je moral zaradi Stalinove antisemitske politike svoje mesto poiskati na takratni akademski

periferiji v estonskem mestu Tartu, do zadnjih let, ko je Tartujska semioticska šola, oče katere je bil, postala eden od centrov vzhodnoevropske in svetovne humanistične misli, je v prispevku predstavljena ne zgolj kot pot strokovnjaka, ampak predvsem kot pot človeka. Ob predstavitvi njegovih predavanj in seminarjev sta predstavljena okolje in katedra, na kateri je deloval, ob akademskem delu ovire, ki jih je predenj in njegove sodelavce vedno znova postavljalo svobodomiselnosti ne preveč naklonjeno širše družbeno okolje.

Z druge perspektive je Lotmanovo delo predstavljeno v naslednjem prispevku, ki kot osnovno načelo njegove ustvarjalne poti izpostavlja stalno preverjanje in razvoj že izoblikovanih idej in konceptov. Lotmanova prizadevanja, odkriti osnovne značilnosti znaka kot tvornega elementa tekstov vsake kulture, so predstavljena hkrati z njegovo težnjo, najti individualno, neponovljivo in slučajno, ki preučevalca sili v stalno preverjanje lastnih ugotovitev. Avtor ob tem izpostavlja širino, s katero se je Lotman loteval vseh problemov kulture, njegova prizadevanja, zblížati dva pola znanosti, humanistiko in naravoslovje, in opozarja, da mora Lotmanova zapuščina v sodobni znanosti vsem predstavljati to, kar je za življenja predstavljala samemu Lotmanu – sistem znanj, ki še zdaleč ni dokončen in zaključen, torej vedenje, ki ga moramo stalno preverjati predvsem v odnosu do sveta, ki ga kot tekst modelira.

Tretji prispevek, ki ravno tako poskuša dodatno osvetliti znanstveno zapuščino v povezavi z osebnim v Lotmanovem življenju, je tekst B. F. Jedorova o Lotmanovi korespondenci. Lotmanova pisma in pisma Lotmanu predstavljata kot dokumente o njegovi dejavnosti, ki lahko veliko povedo o ozadju Lotmanovih idej in dopolnjujejo tako sliko njegovega osebnega življenja kot tudi nekatera njegova znanstvena dela. Obenem Jedorov opozarja na posebne okoliščine, v katerih so bila ta pisma pisana in brana. Opozarja na družbeno situacijo, v kateri je bilo kakršno koli dopisovanje, tudi tisto osebnega značaja, vedno potencialni dokazni material v morebitnem procesu zoper pošiljalca ali naslovnika. Posledica tega je korespondenca aluzij in namigov, torej teksti, ki tudi s stališča semiotike pomenijo zanimiv predmet preučevanja.

Zgoraj omenjene prispevke, ki se torej ukvarjajo z Lotmanovo znanstveno zapuščino in biografijo, dopolnjuje drugi sklop, posvečen posameznim Lotmanovim teoretskim konceptom v navezavi na sodobno semiotiko in literarno vedo.

Angela Locatelli v svojem prispevku podaja nov pogled na literarnozgodovinsko obdobje, enega temeljnih konceptov klasične literarne zgodovine. Razumevanju literarnega obdobja kot časovno zamejenega segmenata v razvoju literature, v katerem imajo literarna dela določene skupne značilnosti, zoperstavlja idejo literarnega obdobja, zasnovano na Lotmanovem razumevanju kulture kot semiosfere, znakovnega prostora, v katerem sočasno bivajo teksti neke kulture. V vsakem obdobju tako nastopajo teksti, ki so v skladu z dominantnimi literarnimi kodi obdobja, ob njih pa na periferiji semiosfere teksti, ki od dominante obdobja odstopajo. Vendar po Lotmanu kultura na višji stopnji teži k samoopisovanju načel strukturne organizacije sistema, da bi se obranila prevelike raznolikosti semiosfere, ki ogroža enotnost sistema kulture. Tak metatekst kulture, ki poskuša z redukcijo kompleksnosti opisati sistem razvoja literature, odkriva avtorica tudi v klasični literarni zgodovini in njeni členitvi zgodovinskega procesa na posamezna literarna obdobja. Realno situacijo v posameznih obdobjih vidi kot veliko bolj kompleksen splet različnih centralnih in perifernih načel oblikovanja tekstov. Zato predlaga literar-

nozgodovinsko obravnavo, ki se vedno osredotoča na strukturo teksta in kompleksno semiosfero obdobja, in ob tem predstavlja nekatere vzporednice med Lotmanovim konceptom centra in periferije v semiosferi in idejami v sodobnem angloameriškem preučevanju kulture (*Cultural Studies*).

Literarnovedni temi se v zborniku posveča tudi Ivan Verč. Odnos med prozo in poezijo predstavlja na novih temeljih sodobne strukturalne analize in hkrati v odnosu do vprašanj literarne zgodovine oziroma tradicije. Pri tej obravnavi je zanimiv predvsem premik od obravnave poezije in proze v primarno opozicionalnem odnosu k obravnavi skupnih značilnosti obeh osnovnih oblik literarnega ustvarjanja, ki vodi k novi osvetlitvi problema t. i. mešanih žanrov.

Širšim kulturološkim vprašanjem se v svojih prispevkih posvečata Leonid Heller in Georges Nivat. Prvi opozarja na nevarnost posploševanja, do katerega lahko pripelje nekritična aplikacija nekaterih Lotmanovih konceptov pri obravnavanju različnih kultur. Posebej izpostavlja Lotmanov koncept dveh modelov znaka v kulturi, binarnega in ternarnega, ki ju Lotman odkriva v katolicizmu in pravoslavlju, in Lotmanovo opozicijo dveh osnovnih modelov socialno-kulturnega vedenja, modela podreditve (*vruchenie seb'a*) in modela dogovora (*dogovor*). Obe opredelitvi raznih kultur po mnenju avtorja sicer izpostavljata osnovne razlike med rusko in zahodnoevropskimi kulturami, vendar ob tem opozarja, da le na osnovi teh modelov v moderni semiotiki ne moremo opredeliti vedno bolj kompleksnih kulturnih vzorcev. Iz obeh zgoraj omenjenih Lotmanovih konceptov izhaja tudi Georges Nivat, ob tem pa poskuša opredeliti modele prihodnosti, značilne za oba tipa kultur. Na osnovi literarnih tekstov v kulturah obeh tipov predstavlja dominantne modele prihodnosti, ki so po njegovem rezultat različnega dojetja kategorije časa.

Teoretski del zbornika dopolnjujeta še dva prispevka, ki se posvečata vprašanju svobode in problemu svobode v strukturalizmu in v idejah Tartujske semioticske šole. Izhodišče Lotmanove obravnave literature in kulture je bil strukturalizem, metoda, ki ji sodobna poststrukturalistična humanistika očita akademski totalitarizem, ki naj bi prek predstave o literaturi in kulturi kot strukturalnih, urejenih sistemih izločal svobodo in naključje iz procesov kulture. Kot odgovor na takšne obtožbe prinaša zbornik prispevek Mihaila Lotmana, sina Ju. M. Lotmana, in tekst ameriškega slavista Vladimira E. Aleksandrova.

Avtorja se v svojih razmišljanjih postavljata v bran strukturalizmu kot znanstveni metodi, pri tem pa izhajata iz različnih izhodišč. Vladimir Aleksandrov izhaja iz enake predpostavke kot kritiki strukturalizma. Strukturo povezuje z nesvobodo, vendar pa poskuša vrednostno na novo opredeliti pojem nesvobode v odnosu do teksta. Pri tem izhaja iz Lotmanove teze, da vsak tekst zunajtekstovno realnost, del katere so tudi naključja in s tem svoboda, nujno deformira v strukturo, v kateri je pomen nekega elementa vedno opredeljen s položajem v strukturi. To transformacijo je po mnenju Aleksandrova potrebno upoštevati pri preučevanju teksta, saj struktura determinira pomen elementa tudi na nivoju recepcije. Po mnenju avtorja prisotnost naključja v zunajtekstovnem še ne implicira naključnosti elementov v tekstih kulture, zato v prenosu zunajtekstovnega dojetja nesvobode kot negativne kategorije na raven tekstov kulture odkriva neupoštevanje osnovnih značilnosti teksta.

Drugače se problema loteva Mihail Lotman. Problematizira že samo predpostavko, iz katere izhajajo kritiki strukturalizma, namreč idejo, da struktura

nju implicira nesvobodo. Pri tem izhaja iz zgodovinske analize pojma in razkriva dvojnost razumevanja koncepta svobode v evropski humanistični misli. Prvi koncept opredeljuje kot negativno svobodo, svobodo od nečesa. Negativna svoboda je vedno sekundarna, saj jo pogojuje neka predhodna omejitev, represija. V samem konceptu negativne svobode leži predpostavka, da je primarno stanje vedno stanje nesvobode in nasilja. Tako namreč vsak poskus upora proti neki omejitvi nujno prinaša s seboj drugo zavedno ali nezavedno omejitev, kar avtor prikaže na primeru normative poetike klasicizma in klišeizacije poetike poznega romantizma. V nasprotju z negativno svobodo pa Mihail Lotman koncept pozitivne svobode, svobode za nekaj, odkriva znotraj samega pojma strukture. Pozitivno svobodo vidi kot realizacijo potencialnih možnosti znotraj same strukture, v možnosti zavestnega izbora ene od možnih alternativ. Ob zanimivi zgodovinski analizi avtor tako zavrača povezavo med strukturalizmom in nesvobodo ter predstavlja kompleks idej Tartujske šole, ki so neposredno povezane z idejami o svobodi kot pozitivno opredeljeni kategoriji.

Predstavitev Lotmanovih idej in teoretskih problemov, ki jih te ideje porajajo v sodobni humanistiki, dopolnjuje v zborniku tretji sklop prispevkov. V teh se avtorji lotevajo konkretnih analiz literarnih tekstov, pri čemer se opirajo na nekatere Lotmanove ideje in teoretska izhodišča.

Jelena Pogosjan se v svojem prispevku posveča obdobju ruskega klasicizma. V odah Lomonosova, ruskega znanstvenika in pisca, ki je v rusko literaturo vnesel klasicistično poetiko treh stilov, odkriva avtorica razvoj literarnih kanonov v obdobju vladavine carice Katarine Velike (1762–1796). Razvoj literarnega kanona v klasicističnem obdobju obravnava vzporedno z razvojem splošnih kulturnih in družbenih odnosov v obdobju vladanja Katarine II, da bi pokazala vzroke za razmah ode v ruski literaturi po letu 1762. V odah Lomonosova tega obdobja avtorica odkriva postopni razvoj odnosa pisec ode – slavljene imperator, v katerem avtor postopno prehaja iz klišeiziranega anonimnega slavitelja v osebnost, katere poteze odsevajo v tekstu. Takšen razvoj naj bi pripeljal k postopnemu spreminjanju družbenih norm vedenja podanika pred vladarjem. Rezultat postopne demokratizacije odnosa podanik – vladar pa naj bi bila po mnenju avtorice širitev kroga ljudi, ki so se na vladarja lahko obrnili v žanru ode in posledično porast števila od v tem obdobju. Tako avtorica ob upoštevanju povezanosti literature in oblasti v klasicističnem obdobju izpostavlja medsebojne vplive raznih segmentov semiosfere (literatura, politika) v kulturi in predstavlja vlogo takšnih medsebojnih povezav v analizi konkretnih pojavov v kulturi.

Iz drugih Lotmanovih konceptov izhaja Joe Andrew v analizi cikla kratkih zgodb *Rdeča konjenica*, v katerem je Izak Babelj upodobil boje v Ukrajini med državljansko vojno po Oktobrski revoluciji. Na osnovi Lotmanove tipologije literarnih junakov in njegove opredelitve narativa avtor preko osrednjega junaka rekonstruira strukturne povezave celotnega cikla. Pri tem posebej izpostavlja centralno vlogo ene od kratkih zgodb, ki jo obravnava kot središčno v celotni strukturi cikla, celoten cikel pa predstavlja kot varianto tega, kar Lotman opredeljuje kot najbolj arhaični mitološki kompleks, prehod junaka od smrti prek kategorije spolnega odnosa do ponovnega vstajanja. Podobno kot pri ostalih tekstih, v katerih Lotman odkriva ta mitološki kompleks (npr. *Zapiski iz mrtvega doma* F. M. Dostojevskega), Andrew tudi v

Rdeči konjenici ne vidi dokončne realizacije niza, čeprav naj bi bila možnost ponovnega vstajenja iz sveta smrti (vojna) nakazana v zadnjih dveh novelah.

Podobno kot Andrew se tudi A. K. Žolkovski v svojem prispevku posveča delu, ki je nastalo po Oktobrski revoluciji. Avtor osrednji predmet analize, kratko zgodbo *Duševna preprostost* (*Duševnaja prostota*) Mihaila Zoščenkova, ki je bila v preteklosti podobno kot večina Zoščenkovih del ponavadi obravnavana kot satira na razmere v ruski družbi, obravnava kot psihološko novelo, v kateri prek raznih intertekstualnih referenc na *Brate Karamazove* in *Zapiske iz podtalja* F. M. Dostojevskega v ospredje stopajo motivi fobij, strahu in krivde. Na ta način poskuša Žolkovski že v zgodnjem Zoščenkovem delu odkriti psihopatološke prvine, ki so bolj očitne v Zoščenkovih poznih delih v tridesetih letih.

Tako Žolkovski kot tudi nekoliko bolj očitno Andrew v svojih analizah sledita Lotmanovemu izhodišču v analizi tekstov kulture. Oba poskušata v različnih tekstih kulture pokazati stične točke, splošne prvine kulture, ki pa v posameznih tekstih prihajajo do izraza na individualen način.

Zbornik kot celota predstavlja torej kombinacijo različnih prispevkov, ki imajo to skupno točko, da v večji ali manjši meri črpajo iz zakladnice idej Ju. M. Lotmana in Tartujske semiotske šole.

Ob zgoraj na kratko predstavljenih prispevkih prinaša zbornik še devet tekstov v italijanskem jeziku. Naslovi, kot sta *Florenskij, Bahtin, Lotman (dialogo a distanza)* in *La mobilita della cultura comica come segno della sua eterogenita* pa obljublajo zanimivo, meni žal nedostopno branje.

Blaž Podlesnik

Januar 1999